

РЕЦЕПЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ Р. ДЕКАРТА У ТВОРЧОСТІ М. МАМАРДАШВІЛІ

Інтерпретацію декартівського розуміння мислення з феноменологічних позицій у творчості М. Мамардашвілі можна доповнити декартівським розумінням мислення як системи нормативних вимог до розуму. Такий підхід вказує на широкий теоретико-методологічний і екзистенційний контексти творчості М. Мамардашвілі і демонструє специфіку організації теоретичної свідомості як системного цілого, в якому виділяються два полюси – феноменологічна редукція і сукупність нормативних принципів організації теоретичної роботи.
Ключові слова: діалектика, феноменологія, методологія, свідомість, мислення, редукція, нормативність, рефлексія.

Фігура Р. Декарта є знаковою для історії філософії, оскільки вона якісно розділяє дві епохи думки – Середньовічну і Модерну. І цей поділ відноситься до принципової різниці у розумінні природи свідомості, яке позбавляється від релігійних предикацій, хоча Р. Декарт і апелює до поняття Бога, і стає в рівній мірі і предметом, й інструментом наукового аналізу. Значення і вплив філософії Р. Декарта як певної знакової, перехідної системи думки усвідомлював і видатний мислитель радянської епохи М. Мамардашвілі. Фактично, декартівська філософія стала для М. Мамардашвілі тим матеріалом, на основі якого ним були зроблені висновки, які, не будучи у власному розумінні історико-філософськими, дозволяли визначити широкий поняттєвий і екзистенційний контексти проблеми свідомості і відкривати нові перспективи в дослідженні даної проблеми. Аналіз рецепції декартівських ідей у філософії М. Мамардашвілі дозволяє позначити ці соціально-філософські контексти і перспективи, що є безсумнівно важливим в умовах аксіологічної дезорієнтації сучасної свідомості, втрати ним раціональної культури і навички поняттєвого, категоріального, мислення. Зрештою, будь-яка спроба повернення до класичних філософських текстів, всяка спроба їх неупередженого прочитання збагачує сучасну думку і спонукає її до вироблення тих аргументів, тієї категоріальної бази, яка є необхідною для даної соціокультурної ситуації.

Об'єкт дослідження – філософія Р. Декарта, яка взята в широкому історико-культурному контексті.

Предмет дослідження – рецепція методологічних ідей декартівської філософії у творчості М. Мамардашвілі, як одна з можливих інтерпретацій філософської спадщини Р. Декарта.

Мета дослідження зумовлена необхідністю визначення основних підходів до феномену свідомості, які впливають з філософії Р. Декарта і можуть бути представлені на матеріалі філософії М. Мамардашвілі. Завдання дослідження зводяться до наступних: по-перше, дати коротку характеристику основним принципам організації мислення, які наводить Р. Декарт; по-друге, визначити специфіку інтерпретації творчості Р. Декарта в загальному концептуальному полі досліджень М. Мамардашвілі; по-третє, представити узагальнену характеристику основних підходів до природи свідомості шляхом їх експлікації з теоретико-методологічної програми Р. Декарта на матеріалі філософії М. Мамардашвілі.

Дослідницька література з даної теми представлена цілим рядом історико-філософських праць, з яких слід виділити дослідження А. Абрамова, В. Баранова, С. Кайдакова [1-3], Ю. Пуцаєва, В. Соколова, А. Спіркіна, Г. Судьїна [4-7], О. Хоми [8] та ін. На особливу увагу заслуговують лекції власне М. Мамардашвілі, що присвячені творчості Р. Декарта [9], дослідження Н. Мотрошилової, присвячені аналізу філософії

М. Мамардашвілі в контексті розвитку філософії радянського періоду [10], а також лекції О. Кожева [11] з гегелівської діалектики, яка займає важливе місце в теоретичному вирішенні поставленої вище проблеми методологічної організації свідомості.

Вирішальна роль у процесі організації теоретичного мислення, згідно з Р. Декартом, належить методу. Основними ознаками і особливостями наукового методу є вирішувальність і здійснюваність щодо поставлених завдань, їх ясне формулювання, яке вже передбачає у собі певні висновки. Гасло Ф. Бекона «знання – сила» отримувало у Р. Декарта поняттєве оформлення, забезпечуючи передумови для реалізації панування над природою.

Система методологічних правил Р. Декарта носить нормативний характер і являє собою фактично проект теоретичної науки як такої, з точки зору організації процесу наукового пошуку, постановки наукових завдань, визначення основних методологічних категорій та ін. Первинність методу стосовно змісту знання означає те, що саме знання, незалежно від тієї предметної області, яку воно описує, повинне їх виконувати. Також і спосіб організації цього знання повинен задовольняти формальним критеріям загальної методології – вимогам ясності, здійсненності, системності, як вони викладені в концепції Р. Декарта.

Можна додати, що така процедура раціоналізації і прояснення підстав знання як вихідних засад подальшої дедукції поширюється не тільки на науку, але й на інші галузі суспільної свідомості, зокрема, на релігію. Цей вплив, можна припустити, втілювався у прагненні знайти раціональні доводи, які згодні з вимогами природного розуму, при поясненні духовного досвіду християнства. Таким чином, з християнства усувався мрійливо-споглядальний містицизм і затверджувався активно-діяльнісний і раціональний підхід до віри. Згодом І. Кант у «Лекціях з етики» зробить висновок про те, що негативною стороною містичної споглядальності є нехтування розумом і певна пасивність у моральній практиці. Зокрема, І. Кант зазначає: «Обов'язки по відношенню до духовних істот можуть бути тільки негативними. Не можна дозволяти втягувати себе в спілкування з подібними істотами. Всі дії такого роду призводять до того, що роблять людину фанатичною, мрійливою і забобонною, і спрямовані проти людської гідності, для якої є характерним здорове використання розуму. При подібних же заняттях здорове використання розуму неможливо» [12, с. 213].

Система методологічних правил Р. Декарта представляє собою сукупність простих нормативних вимог до організації процесу наукового пошуку, пізнавальної активності. Сама наука розуміється Р. Декартом як «мудрість». Зокрема, Р. Декарт стверджує, що «всі науки є нічим іншим, як людською мудрістю, яка завжди перебуває однією і тією ж, на які б різні предмети вона не була спрямована» [13, с. 78]. У філософії Р. Декарта постулюється, що між різними науками існує зв'язок, і вивчення декількох наук відразу краще, ніж вивчення однієї з них, оскільки в цьому випадку знання оформлюється у вигляді системного цілого, а не сукупності розрізнених фрагментів.

Представляє інтерес декартівське трактування того підготовчого періоду наукової діяльності, яку пов'язують з вивченням наукових досягнень попередників. Згідно з Р. Декартом, «щодо обговорюваних предметів слід відшукувати не те, що думають про них інші, або що припускаємо ми самі, але те, що ми можемо ясно і очевидно углядіти або достовірним чином вивести, бо знання не набувається інакше» [13, с. 82]. І в цьому контексті Р. Декарт застерігає від занадто уважного читання, як він висловлюється «древніх», тому що існує велика небезпека перейняти їх помилки. При цьому він не заперечує необхідності мати ерудицію для дослідника, але стверджує, що формування наукової ерудиції є необхідним етапом при досягненні дослідницької зрілості, оскільки відкриття, що були зроблені, пояснюють порядок і метод досягнення цих відкриттів, що є значущим компонентом діяльності дослідника. Проте Р. Декарт виступає проти схоластичної абсолютизації «древніх», яка призводить до того, що посилення на авторитет і пошук – підстави для свого міркування в їхніх творах, скасовує сам процес наукового пошуку.

Основою для правильного судження в науці, згідно з Р. Декартом, є інтуїція і дедукція. Інтуїція являє собою не хитке свідчення почуттів, тобто не оманливий «внутрішній голос», який розуміється як нераціональне «передчуття», але ясне і чітке розуміння предметів і їх взаємозв'язку. Згідно з Р. Декартом існує особливий порядок застосування методу: спочатку йде інтуїція, а потім дедукція. Далі Р. Декарт виділяє складові елементи дедукції, а також допоміжні елементи, які повинен використовувати розум в процесі організації наукового пошуку: розум повинен освоїти питання, відкинувши зайве за допомогою енумерації, спиратися на уяву, почуття і пам'ять, також він повинен креслити фігури, використовуючи наочність, щоб утримувати думку, розуміти і виражати взаємну залежність термінів, а також використовувати знаки скорочень. І тут необхідно відзначити, що стосовно системи скорочених позначень ім'я Р. Декарта стоїть в одному ряду видатних математиків, які зробили внесок у розвиток математичної символіки.

Щодо важливості методології в науковому пізнанні Р. Декарт робить важливу заяву: «Набагато краще ніколи не думати про відшукання істини якої б то не було речі, ніж робити це без методу» [13, с. 86]. Метод являє собою повне перерахування необхідних частин цілого, а також їх послідовний розгляд. Фактично, це правило означає виконання вимоги повноти розгляду всіх можливих альтернатив, що постають перед дослідником. З точки зору Р. Декарта, метод полягає в порядку розподілу речей від простого до складного, від заплутаного до ясного. Причому, вимога ясності є однією з фундаментальних. Ясність повинна стосуватися навіть найпростіших і незначних на перший погляд речей.

Дилетант, згідно з Р. Декартом, також може зробити випадкове відкриття. Можна додати, що в певному сенсі вони більш щасливі, ніж послідовні дослідники, які виходять з детального аналізу тієї чи іншої наукової проблеми. На підтвердження сказаного можна навести приклад видатних американських винахідників XIX – початку XX ст., таких, як дослідник електрики Б. Франклін, винахідник гуми Ч. Гудійр, один з творців телефону О. Белл, або Т. Едісон – дослідник, що запатентував близько тисячі патентів. Більшість з них не мали базової інженерної освіти і не були дипломованими фахівцями у своїй дослідницькій області: Б. Франклін починав свій життєвий шлях як популярний письменник-мораліст і видавець, Ч. Гудійр не мав спеціальної освіти, О. Белл отримав освіту філолога, Т. Едісон закінчив всього кілька класів загальноосвітньої школи. Можна сказати, що ці винахідники були з погляду методології Р. Декарта дилетантами. Проте їх відрізняли завзятість, віра у власні здібності, здоровий глузд і вражаюча працездатність.

З приводу даної особливості американської науки у порівнянні з європейською А. Токвіль зазначає у своїй фундаментальній роботі «Демократія в Америці», що для американської науки характерний інтерес до практичного аспекту наукового знання порівняно з її теоретичними аспектами: «В Америці чисто практична наука розвинена чудово, тут дбайливо відносяться і до тих розділів теорії, які нагально необхідні для практичного застосування, – в даних відносинах американці завжди демонструють мислення ясне, вільне, оригінальне і плідне, проте в Сполучених Штатах майже неможливо знайти людину, яка присвятила себе заняттям фундаментальними теоретичними і абстрактними розділами людського знання» [14, с. 340]. І далі він з жalem відзначає, що більшістю американських дослідників і винахідників рухає прагнення до слави, визнання або багатства. І це прагнення робить розвиток суто теоретичного знання незапотребованим. Як зазначає А. Токвіль «якби Паскаль розраховував тільки на яку-небудь значну особисту вигоду або навіть якщо б їм рухала винятково жадання власної слави, я не думаю, що він коли-небудь зміг би зібрати воедино, як це йому вдавалося, всі сили свого інтелекту, щоб мати можливість відкривати найпотаємніші секрети Творця» [14, с. 341].

Підставою для поняттєвого мислення у Р. Декарта виступала рефлексія, звернена до самого акту мислення і аналізує його. Якщо розглядати метод Р. Декарта виключно з позиції визначальної ролі рефлексії в ньому, то можна віднести Р. Декарта до поперед-

ників феноменології. Не випадково, що засновник феноменології Е. Гуссерль свій фундаментальний твір про метод і принципи феноменології виклав у вигляді «картезіанської медитації». З цих же причин треба думати, і один з видатних мислителів радянської епохи, що відчув вплив феноменології, М. Мамардашвілі також розглядав філософію Р. Декарта як форму граничної медитації, що виходить із внутрішньої рефлексії суб'єкта.

Рефлексивність декартівської думки, можна припустити, і стала тією причиною, за якою М. Мамардашвілі звернувся, подібно Е. Гуссерлю, до форми «картезіанських роздумів» для того, щоб викласти свою філософську позицію, що відзначає, зокрема, Н. Мотрошилова [15, с. 137]. Поняття рефлексії вже містить у собі ідею – трансцендентальну редукцію, тобто відкидання усього несуттєвого, що привнесене традицією чи культурою в акт свідомості, тому що рефлексія припускає заняття певної мета-позиції по відношенню до ситуації буття або пізнання.

У своєму аналізі творчості Р. Декарта М. Мамардашвілі виділяє цей аспект свідомості – вміння зайняти позицію якби ззовні стосовно тієї чи іншої ситуації. Зокрема, аналізуючи декартівське листування і його незакінчені твори, М. Мамардашвілі робить висновок: «Декарт рекомендує наступне: достатньо розглядати світ як театр і не надавати (зверніть увагу, далі найістотніше, все можна розшифрувати через це) своїм особистим драмам більшого значення, ніж драмам уявних персонажів, що розігруються акторами, коли вони зображують перед нами дуже похмурі події» [9, с. 522].

І в цьому аспекті феноменологія являє собою якби протилежний полюс методологічно організованого мислення. Однак методологічна строгість і нормативність мислення залишається, стосовно до М. Мамардашвілі, в генетичному сенсі первинною. Зокрема, для характеристики раннього твору Р. Декарта «Правила для керівництва розуму», в якому викладені у загальному виді основні риси його методології, М. Мамардашвілі використовує традиційний для марксистської діалектики образ «клітинки», з якої в подальшому розвивається весь зміст тієї чи іншої концептуальної цілісності: «Справа в тому, що текст іноді якби пробує себе на кінчику пера, написанням його людина щось у собі встановлює (чого без цього не було б) – який у подальшому породжує механізм руху або стану думки, яке потім буде відтворюватися. І якщо такий механізм встановлений, то текст не має значення. Його можна або не друкувати, якщо він дописаний, або взагалі не дописувати. Я маю на увазі Декартові “Правила для керівництва розуму”, ранню його працю» [9, с. 508].

Творча еволюція самого М. Мамардашвілі є ніби безпосереднім підтвердженням цієї тенденції: починаючи свою філософську діяльність як член Московського методологічного гуртка, в якому розроблялася діалектична логіка і проблеми теорії пізнання, М. Мамардашвілі перейшов до аналізу екзистенціальної феноменології [10, с. 261]. Розробка діалектичної логіки членами Московського методологічного гуртка і філософами, які були пов'язані з ним, була фактично своєрідною нормотворчістю, розробкою категорій діалектики і правил оперування ними. Тоді як феноменологічна аналітика припускає заняття певної позиції «на грані світу» для здійснення «граничної медитації» через процедуру «випитування» про підстави буття особистості і всесвіту. Один з дослідників творчості М. Мамардашвілі Ю. Пуцаєв, аналізуючи філософію М. Мамардашвілі, відзначає, що перехід від діалектичного до феноменологічного етапу був разом з тим своєрідним переосмисленням як діалектики, так і феноменології [4, с. 61].

І в цьому сенсі стає зрозумілим, чому сам М. Мамардашвілі в одному зі своїх інтерв'ю використовував метафору «шпигуна» для характеристики свідомості філософа [16, с. 217]. У «картезіанських роздумах» М. Мамардашвілі характеризує філософську свідомість Р. Декарта як загадкову і таємничу, як «таємницю при повному світлі» [9, с. 507]. Можна припустити, що М. Мамардашвілі використовував діалектичну форму для того, щоб наповнити її феноменологічним змістом. Однак таке припущення буде не цілком

коректним. Швидше, слід говорити про етапність творчої еволюції М. Мамардашвілі, в результаті якої переосмислювалася як марксистська діалектика, так і екзистенціальна феноменологія, а не про те, що приховувало, а що було прихованим в його творчості.

Тут можна навести аргумент О. Кожева відносно Г. Гегеля, що не протиставляє методи діалектики і феноменології, а виявляє спільне в них: «Гегелівський метод жодним чином не є «діалектичним»: він є чисто споглядальним і дескриптивним, або феноменологічним в гуссерлевському сенсі» [11, с. 554]. Сама діалектика в гегелівському варіанті, на думку О. Кожева, є не стільки методом, скільки онтологією: «Логіка Гегеля не є, у власному розумінні слова, ні логікою, ні гносеологією; вона є онтологією, або Наукою про Буття як таке» [11, с. 555].

У гегелівській тріаді абстрактного, діалектичного та спекулятивного, які є елементами логічного як такого, виражається не стільки метод, спосіб викладення та аналізу, скільки сама структура буття, яка фіксується в мові як концептуально зрозуміла реальність. Зрештою, центральним моментом розгляду як діалектики, так і феноменології є мислення, його структура, принципи його організації, в кінцевому підсумку його сутність. І в цьому сенсі мислення можна назвати головним діючим персонажем «картезіанських роздумів» М. Мамардашвілі.

Сам Р. Декарт виділяв мислення в якості окремої субстанції, яка є принципово відмінною від субстанції протяжності, але взаємодіє з нею завдяки Богам. У цьому положенні філософії Р. Декарта затверджується особлива субстанціальність мислення, його особлива сутність, яка не виводиться з протяжності, з фізичного світу.

Цю ідею декартівської філософії М. Мамардашвілі викладає через характеристику мислення з позиції його надмірності для світу, М. Мамардашвілі відзначає рідкість актів мислення. Але разом з тим проходження свідомості через точки надмірності мислення, залученість суб'єкта в процес мислення є умовою відтворення тієї структури світу, в якій здійснюється його діяльність. І для пояснення цього положення М. Мамардашвілі вдається до християнської ідеї безперервного творіння, на прикладі якої пояснює, яким чином взаємопов'язане проходження свідомості через точки надмірності мислення, в яких редукується все те, що не є безпосередньою сутністю та відтворенням світу, насамперед соціального, як сукупності певних способів практики.

У цьому аспекті філософія Р. Декарта виявляється вразливою перед звинуваченням в соліпсизмі, на що звертає увагу цілий ряд дослідників його філософії, і що навіть увійшло як характеристика філософії Р. Декарта у навчальні курси з філософії [6]. Однак цей висновок не є декартівським у власному розумінні слова, і М. Мамардашвілі підкреслює, що в даному аспекті мова йде не про соліпсизм, а про феноменологічну редукцію, а також про певну надмірність мислення порівняно з буденною свідомістю.

Таким чином, проблема свідомості, якщо розглядати її з точки зору основних теоретико-методологічних підходів, представлених у філософії Р. Декарта, з точки зору її рецепції М. Мамардашвілі може бути представлена у вигляді двох полярних позицій. По-перше, з позиції методологічної нормативності, системи правил та основних принципів організації теоретичної роботи свідомості в процесі пізнання. По-друге, з точки зору феноменологічної редукції, яка звернена до аналізу самого акту мислення. Поєднання даних підходів пояснює внутрішню еволюцію творчості М. Мамардашвілі і, можна сказати, характеризує свідомість в акті мислення з точки зору її предмета, що робить філософію Р. Декарта актуальною для філософії ХХ ст. і, можна припустити, для майбутніх етапів розвитку думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов А.И. Восприятие картезианской философии в русской философской культуре XVII – XIX вв. / А.И. Абрамов // Встреча с Декартом : Философски чтения, посвященные М.К. Мамардашвили. – М. : Ad Marginem, 1996. – С. 73-90.

2. Баранов В. Гносеологические основания алгебры Декарта / В. Баранов // *Sententiae* : Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – VIII-X (1-2/2003, 1/2004). – Універсум-Вінниця, 2004. – С.120-131.
3. Кайдаков С.В. Человек: тайны онтологии субъективности (Философия Нового времени через призму современного знания) / Кайдаков С.В. – М. : МГАПБ, 1995. – 142 с.
4. Пущаев Ю.В. Диалектическая логика и философия Мераба Мамардашвили / Ю.В. Пущаев // *Вопросы философии*. – 2005. – № 12. – С. 39-64.
5. Соколов В.В. Западноевропейская философия XV – XVII в.в. : [учеб. пособие] / Соколов В.В. – Изд. 2, испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1997. – 400 с.
6. Спиркин А.Г. Философия / Спиркин А.Г. – Изд. 2-е. – М. : Гардарики, 2006. – 736 с.
7. Судьин Г.Г. Рене Декарт в России / Г.Г. Судьин // *Бессмертие философских идей Декарта : материалы Международной конференции, посвященной 400-летию со дня рождения Рене Декарта* / [Отв. ред. Мотрошилова Н.В.]. – М. : ИФРАН, 1997. – С. 160-165.
8. Хома О. Декарт і Паскаль: шлях до філософії на тлі Grand Siècle / О. Хома // *Філософська думка*. – 2012. – № 6. – С. 19-38.
9. Мамардашвили М.К. Философские чтения / Мамардашвили М.К. – Спб. : Азбука-классика, 2002. – 832 с.
10. Мотрошилова Н.В. Отечественная философия 50 – 80-х годов XX века и западная мысль: Междисциплинарный поиск в свете социологии философского познания / Мотрошилова Н.В. – М. : Академический проект, 2012. – 376 с. – (Современная русская философия).
11. Кожев А. Введение в чтение Гегеля / А. Кожев ; [пер. с фр. А.Г. Погоняйло]. – М. : Наука, 2003. – Т. 44 : Слово о сущем . – 792 с.
12. Кант И. Лекции по этике / Иммануил Кант ; [пер. с нем. под общ. ред. А.А. Гусейнова]. – М. : Республика, 2000. – 431 с. – (Библиотека этической мысли).
13. Декарт Р. Сочинения : [в 2-х т.] / Р. Декарт; [сост., ред., вступ. ст. В.В. Соколова]. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – 654, [2] с., 1 л. портр. – (Филос. наследие ; Т. 106).
14. Токвиль де Алексис. Демократия в Америке / Токвиль де Алексис ; [пер. с франц. с предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М. : Издательство «Весь Мир», 2000. – 560 с.
15. Мотрошилова Н.В. «Картезианские медитации» Гуссерля и «Картезианские размышления» Мамардашвили / Н.В. Мотрошилова // *Вопросы философии*. – 1995. – № 6. – С. 137-145.
16. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация: Тексты и беседы / Мамардашвили М.К. – М. : Логос, 2004. – 272 с.

С.А. Стасенко

Рецепция методологических идей Р. Декарта в творчестве М. Мамардашвили

Интерпретация декартовского понимания мышления с феноменологических позиций в творчестве М. Мамардашвили можно дополнить декартовским же пониманием мышления как системы нормативных требований к разуму. Такой подход указывает на широкий теоретико-методологический и экзистенциальный контексты творчества М. Мамардашвили и демонстрирует специфику организации теоретического сознания как системного целого, в котором выделяются два полюса – феноменологическая редукция и совокупность нормативных принципов организации теоретической работы.

Ключевые слова: диалектика, феноменология, методология, сознание, мышление, редукция, нормативность, рефлексия.

S.A. Stasenko

Reception of Methodological Ideas of Descartes in the Work of M. Mamardashvili

Interpretation of the Cartesian conception of thinking with the phenomenological position in the work of M. Mamardashvili can add a Cartesian understanding of thinking as a system of regulatory requirements to reason. This approach points to a theoretical-methodological and existential contexts creativity M. Mamardashvili and demonstrates specificity of the organization of theoretical consciousness as a system in which there are two poles – the phenomenological reduction and a set of regulatory principles for the organization of the theoretical work.

Key words: dialectics, phenomenology, methodology, consciousness, thinking, reduction, normative principles, reflection.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013.